

Οι κίνδυνοι της διαδικτυακής εκπαίδευσης για την αρχιτεκτονική κουλτούρα*

Από τον ΝΙΚΟΛΑΟ-ΙΩΝΑ ΤΕΡΖΟΓΛΟΥ

Η εγγενής πολυπλοκότητα της αρχιτεκτονικής

Η αρχιτεκτονική, ως σύνθετη διεπιστημονική πειθαρχία, διέπεται από μια εγγενή πολυπλοκότητα, η οποία, κυρίως κατά την απαρχή της νεωτερικότητας, μέσα από το ρεύμα του Αναγεννησιακού Ουμανισμού, συνδέθηκε με ένα διπλό αίτημα: από τη μια πλευρά χειρίζεται και οργανώνει υλικές δομές με σκοπό να οικοδομήσει ένα σταθερό χωρικό σύστημα που θα ικανοποιήσει πρωτογενείς ανθρώπινες ανάγκες, από την άλλη πλευρά, αυτή η υλική-λειτουργική-κατασκευαστική τάξη επιχειρεί να εκφράσει άυλες ιδέες, διανοητικές υπερ-δομές, κοινωνικές αξίες, ηθικές κοσμοθεωρίες, συμβολικά νοήματα. Το διπλό αυτό αίτημα γεννά εντάσεις, αντιφάσεις και συγκρούσεις εντός της αρχιτεκτονικής πειθαρχίας, αναγκάζοντάς τη να καλύψει ένα μεγάλο εύρος επιστημονικών πεδίων, από την οικοδομική τεχνολογία έως την πολιτισμική θεωρία και την ηθική φιλοσοφία.

Αμφιταλαντευόμενη ανάμεσα στην οικογένεια των φυσικών επιστημών και την επικράτεια των επιστημών του ανθρώπου, η αρχιτεκτονική πειθαρχία σφραγίζει με την εγγενή πολυπλοκότητά της και το εξής ερώτημα: «πώς διδάσκεται η αρχιτεκτονική σε μια Ανώτατη Σχολή»; Είναι προφανές ότι η παραπάνω πολυπλοκότητα δεν μπορεί να αναχθεί σε έναν μόνο τρόπο διδασκαλίας, σε ένα μόνο τεχνολογικό εργαλείο, σε μία μονοδιάστατη άποψη για τη φύση της εκπαίδευσής της. Άλλωστε, ο πειραματισμός, η θεωρητική έρευνα και αναζήτηση των κατάλληλων εκπαιδευτικών μεθόδων, σε ένα κλίμα ανοχής, καλώς νοούμενου πλουραλισμού και ελευθερίας είναι ο πυρήνας κάθε δημοκρατικής παιδείας που σέβεται τον εαυτό της, καθώς και τους διδασκόμενους. Είναι το θεμέλιο του Δημόσιου Πανεπιστημίου ως χώρου θεωρητικής ωρίμανσης και δημοκρατικής αγωγής ηθικών και υπεύθυνων πολιτών, που θα βοηθήσουν αργότερα, μόλις αποφοιτήσουν, στην οικοδόμηση μίας καλύτερης κοινωνίας.

Η θεωρία μέσα στο Πανεπιστήμιο οφείλει να συνοδεύεται πάντοτε από μία ανεξάλειπτη κριτική διάθεση και

Μάθημα διά ζώσης στο εργαστήριο.

διάσταση. Θεωρία χωρίς κριτική γίνεται εργαλειώδης λόγος που υπηρετεί το (οποιοδήποτε) status quo. Αυτή είναι η κληρονομιά του Διαφωτισμού. Και Διαφωτισμός, σύμφωνα με τον κλασικό καντιανό ορισμό, είναι να έχεις το θάρρος να χρησιμοποιείς κριτικά τον δικό σου λόγο. Όχι των άλλων. Δυστυχώς, ορισμένες τελευταίες εξελίξεις στο καίριο ζήτημα της παιδείας στη χώρα μας δημιουργούν εύλογες ανησυχίες σε όσους επιμένουν να σκέφτονται αυτόνομα, ανεξάρτητα από κομματικές, οικονομικές και επιχειρηματικές πιέσεις, σε όσες και όσους νοιάζονται πραγματικά για την ποιοτική εκπαίδευση.

Τι συμβαίνει λοιπόν τους τελευταίους δύο-τρεις μήνες στη ζωή μας; Ενέσκηψε μία καταστροφική πανδημία. Που άλλαξε τα πάντα: συνήθειες, ρυθμούς, σχέσεις, επαφές, κοινωνικές διαδράσεις, πεδία αναγνώρισης. Διαλύθηκε ο κοινωνικός ιστός. Ολέθριο πράγμα. Με βαθιές ψυχολογικές συνέπειες. Μια συνθήκη που κινητοποίησε, μαζί με θετικές εκδηλώσεις αλληλεγγύης, και αρκετά αρνητικά, αντιδραστικά ρεφλέξ, κρυμμένες συντηρητικές ροπές, που ήρθαν ξαφνικά στην επιφάνεια, λες και περίμεναν αυτή τη συγκυρία για να εκδηλωθούν. Και η πιο συντηρητική από όλες είναι η εμμονή της φανεράς προπαγάνδας που γίνεται

υπέρ της διαδικτυακής εκπαίδευσης. Η προπαγάνδα αυτή βρίσκεται πλέον σε κάθε εφημερίδα, σε ένθετα περιοδικά, στα ψηφιακά «κοινωνικά δίκτυα»: είναι αδύνατον να περάσει απαρατήρητη. Χωρίς καμία ή ελάχιστη κριτική, χωρίς καμία ή πολύ αδύναμη αναφορά στις πιθανές αρνητικές συνέπειες αυτής της υπόθεσης. Η ιστορία των vouchers ενέτεινε το σκοτεινό αυτό κλίμα.

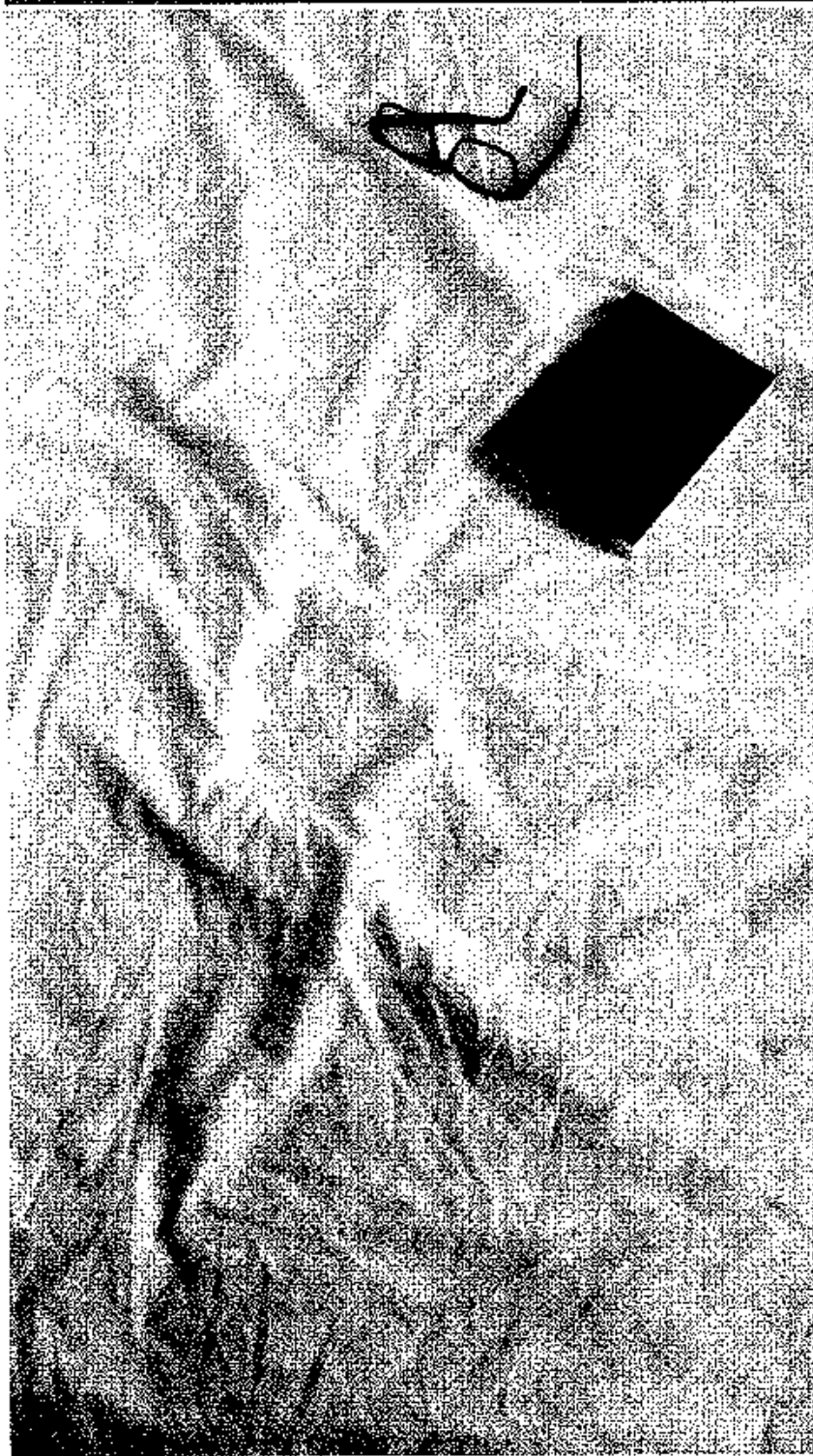
Κατά την ταπεινή μου γνώμη, «διαδικτυακή εκπαίδευση» δεν νοείται. Είναι αντίφαση εν τοις όροις. Η γνήσια εκπαίδευση είναι κάτι πολύ περισσότερο από την ανταλλαγή πληροφοριών μέσα από μία οθόνη και ένα πρόγραμμα. Το διαδικτυακό είναι ένα πολύ χρήσιμο εργαλείο αναζήτησης πληροφοριών. Και ο υπολογιστής, αποτελεί ένα γρήγορο μέσον για προσδιορισμένες εργασίες επαναληπτικού ή διεκπεραιωτικού χαρακτήρα. Αλλά, δεν σκέφτεται. Οι αλγόριθμοι δεν σκέφτονται, και, κυρίως, δεν έχουν ηθική. Η πρόσφατη ρητορική περί «ηθικών αλγορίθμων» διαπράττει το επιστημολογικό σφάλμα απόδοσης προθετικότητας σε μία αυτόματη, μηχανική διεργασία. Η ηθική, όμως, είναι η καρδιά της εκπαίδευσης. Έχει σχέση με προθέσεις, σκοπούς και αξίες. Και ο διδάσκων διδάσκει με το ήθος, τις αξίες και τη στάση του απέναντι στα πράγματα. Με το που λέει

«όχι» και τι υποδεικνύει ως «ναι». Με επιχειρήματα. Φυσικά, κρίνεται γι' αυτά, καθημερινά, στο αμφιθέατρο και τις αίθουσες διδασκαλίας, όπως όλοι κρίνονται σε μία δημοκρατική δημόσια ζωή. Κυρίως, ο διδάσκων είναι αναντικατάστατος, διότι μόνο αυτός μπορεί να εξηγήσει γιατί λέει κάτι, να εκθέσει τους λόγους βάσει των οποίων πιστεύει αυτά που μεταδίδει, να τεκμηριώσει την θέση του, είτε εδράζεται στη γνώση του είτε θεμελιώνεται στα βιώματά του. Ο διδάσκων είναι γνώμων. Μέσω του διδάσκοντος, η πληροφορία μετασχηματίζεται σε γνώση. Σε «λόγον διδόναι». Δηλαδή σε αιτιολογημένη γνώμη, που μεταφέρει μία συνολική στάση ζωής. Ακριβώς γι' αυτό, η διδασκαλία είναι μία επικίνδυνη ζώνη, ενέχει μεγάλο προσωπικό ρίσκο.

Τι κάνει η «διαδικτυακή εκπαίδευση»; Εκφυλίζει τη γνώση σε μία διαδικασία πρόσληψης ισότιμων, ομοιόμορφων και ουδέτερων πληροφοριών (αν η σύνδεση στο ίντερνετ είναι καλή). Αποχαρακτηρίζει τη γνώση, την μετατρέπει ξανά σε απλή πληροφορία, την αποσυνδέει από το πλέγμα των βιοτικών ριζών μέσα στις οποίες αποκτά νόημα, κατεύθυνση και προσανατολισμό. Αυτό, φοβάμαι, δεν είναι εκπαίδευση. Είναι διεκπεραίωση, κατάρτιση και επιμόρφωση για στελέχη πολυεθνικών εταιρειών. Και όχι για ένα ανώτατο

Εθνική Πινακοθήκη #100

Από τον ΜΙΣΕΛ ΦΑΪΣ

Πτυχές απουσίας.

ίδρυμα που σέβεται τον εαυτό του, για σπουδαστές υψηλών απαιτήσεων. Και υπάρχουν αυτοί οι σπουδαστές, έχω συναντήσει πάρα πολλούς και πάρα πολλές, που δεν αρκούνται σε μία στεγνή μεταφορά πληροφοριών και γεγονότων. Στο Πανεπιστήμιο μπήκαν για να διαπλάσουν το χαρακτήρα και τη συνολική τους προσωπικότητα.

Με μεγάλη μου λύπη, παρατήρησα τους αγαπητούς συναδέλφους και, δυστυχώς, το ομολογώ, και εμένα τον

ίδιο, να παραδιδάμαστε, σχεδόν αμαχητά, στο «σκάιπ». Με ελάχιστες φωνές που αντιστάθηκαν. Όμως, στην άτεγκτη, ωφελμιστική, βραχυπρόθεση λογική του κινδύνου «απώλειας της επαφής» με τους αγαπητούς σπουδαστές και τις σπουδάστριές μας, υποταχθήκαμε όλοι και όλες. Υποταχθήκαμε στη (φαινομενική) «ευκολία» σε έναν άνωθεν επιβαλλόμενο αυτοματισμό, ένα παβλοφικό αντανακλαστικό (η γνωστή, κυνική, ιδεολογία του business as usual, σε

συνδυασμό με το δόγμα ΤΙΝΑ, ενώ γύρω μας πεθαίνουν συνάνθρωποι). Ίσως ορθά το κάναμε, δεν αντιλέγω, υπό το βάρος μίας βραχυπρόθεσης αναγκαιότητας. Αυτό έγινε. Και εγώ το έπραξα. Αλλά, μετά, αναρωτήθηκα: κάνω καλά; Είναι σωστό; Μήπως είναι λάθος, εν τέλει; Έχουμε σταθμίσει τις μεσοπρόθεσμες και μακροπρόθεσμες συνέπειες αυτής της νέας συνθήκης; Δηλαδή της άνεσης που εγκαθίσταται μέσα στα δωμάτια μας: μία οθόνη, ένα μικρόφωνο, ακουστικά και... μάθημα. Μάθημα; Είναι μάθημα αυτό; Πολύ φοβάμαι πως όχι. Μία σκιά μαθήματος.

Η σημασία του πραγματικού χώρου

Οι αρχιτέκτονες έχουμε μία δικαιολογημένη ευαισθησία απέναντι στον «χώρο». Η αρχιτεκτονική είναι «δημιουργός χώρου». Το πιστεύουμε αυτό, ως δάσκαλοι αρχιτεκτονικής. Και τώρα τι λέμε, αλλά κυρίως, τι κάνουμε; Πώς η αρχιτεκτονική δεν έχει σχέση με το χώρο στον οποίο διδάσκεται; Εξισώνουμε το «διαδικτυακό δωμάτιο» των παράλληλων μονολόγων (σαν τα παράθυρα των καναλιών) με το αληθινό περιβάλλον της μάθησης στον πραγματικό, υλικό, τρισδιάστατο χώρο του Πανεπιστημίου; Ποια ακραία εκδοχή επιστημονιστικού αναγωγισμού θα μπορούσε να διανοηθεί τέτοια βιαστική και αιτλουστεντική εξομοίωση;

Το σκάιπ αναιρεί ένα μεγάλο μέρος της προσωπικότητας του δασκάλου και των σπουδαστών. Διότι μας στερεί το σώμα, ένα πολύ σημαντικό εργαλείο της διδασκαλίας και της μάθησης, το οποίο ρυθμίζει τις σχέσεις ζωνών οικειότητας που συγκροτούνται με τα άλλα σώματα, με τις άλλες, ακέραιες και ολόκληρες προσωπικότητες. Η γνήσια διδασκαλία είναι μία υψηλής τέχνης παράσταση, με έντονα στοιχεία εκφραστικότητας. Κατά τη διάρκειά της μεταδίδεται, εκτός από γνώσεις και πληροφορίες, και μία συνολικότερη διάθεση, μία ηθική στάση, μέσω της τέχνης ρύθμισης των σωματικών ζωνών. Η τέχνη αυτή είναι μετάδοση ήθους. Είναι και ζήτημα των υπολοίπων αισθήσεων, όχι μόνο της όρασης. Ο σπουδαστής πρέπει να εμπνευσθεί πολυ-αισθητηριακά. Η πλούσια διδασκαλία μεέρχεται όλων των μέσων της σωματικότητας: φωνή, τόνος, έκφραση, ρητορική τέχνη, ένταση, χειρονομία, κίνηση. Δεν πρόκειται ποτέ να πιστώ ότι αυτά δεν τα διαλύει το σκάιπ. Διότι αυτό ακριβώς κάνει. Αρχιτεκτονική χω-

ρίς απτικότητα, χωρίς αίσθηση των υλικών, δεν υπάρχει, δεν μπορεί να διδαχθεί, εκτός αν είσαι χωρίς σώμα.

Δεν έχει σημασία πού διδάσκεται η αρχιτεκτονική; Ποιος σοβαρός δάσκαλος αρχιτεκτονικής μπορεί να το ισχυριστεί αυτό; Όταν, πριν αρκετά χρόνια, άρχισα μαθήματα στους δημόσιους, υπαίθριους χώρους της πόλης, ήταν μία συγκλονιστική εμπειρία. Η ένταση και η πρόκληση να καταφέρεις να συντονίσεις μια ομάδα των είκοσι/τριάντα ανθρώπων είναι μοναδική. Να προέξουν την πόλη και αυτά που λες, ταυτόχρονα. Πάντοτε ολοκληρώνω αυτά τα πολύωρα μαθήματα με μια γλυκιά κόπωση. Διότι αυτά τα μαθήματα είναι βασισμένα στην κιναισθηση, την ύψιστη αρχιτεκτονική αξία. Είναι τυχαίο που ο Αριστοτέλης έκανε τα μαθήματά του περπατητικά; Η εμπειρία του πραγματικού χώρου δεν θεωρώ πως υποκαθίσταται με το σκάιπ και τη διαδικτυακή εκπαίδευση. Η τελευταία αναιρεί το ουσιαστικό χαρακτηριστικό της αρχιτεκτονικής: την υλική της παρουσία. Αυτή δεν μπορεί να μεταδοθεί στην ολότητα της με ψηφιακά μέσα. Μόνο προσεγγιστικές όψεις της δύνανται να αλγοριθμοποιηθούν ή να προσομοιωθούν. Όμως, αποστολή της σοβαρής αρχιτεκτονικής εκπαίδευσης είναι να μεταδώσει στους σπουδαστές την αίσθηση του βάρους των υλικών, της φύσης και της υψής τους, της εκφραστικής τους δύναμης, των πιθανών κατασκευαστικών τους συνδυασμών, των συμβολικών τους σημασιών. Ταυτόχρονα, είναι κρίσιμο για το σπουδαστή να κατανοήσει τις επιδράσεις αυτών των υλικών παραμέτρων στο σώμα του ανθρώπου, στις αισθήσεις, τη φαντασία και τη σκέψη του. Να αρχίσει να συλλαμβάνει τη μαγεία που γεννιέται από την άρθρωση των υλικών στον κατασκευαστικό, κοινωνικό και πολιτικό χώρο: την ίδρυση θεσμών, μέσα από τη συγκρότηση, τη ρύθμιση και την πλοκή του κενού χώρου σε μία οργανική ολότητα. Είναι κυρίως μέσα από την εμπλοκή με την πραγματική μακέτα και το υλικό, αναλογικό σχέδιο υπό κλίμακα, που αυτές οι ουσιαστικές αξίες της υψηλής αρχιτεκτονικής κουλτούρας μπορούν να συντονιστούν, να μεταδοθούν με ακρίβεια, αμεσότητα και εκπαιδευτική αποτελεσματικότητα.

Ταυτόχρονα, είναι σημαντικό να επισημάνουμε τη συνεργατική και κοινωνική φύση της αρχιτεκτονικής

δημιουργίας και παραγωγής. Η αρχιτεκτονική είναι συλλογική πράξη ύψιστης συμβολικής, υλικής και οικονομικής βαρύτητας. Προϋποθέτει συνεργασία πολλών ανθρώπων, ειδικοτήτων, επαγγελματιών. Η συνεργατική δομή των αρχιτεκτονικών εργαστηρίων έχει ακριβώς αυτόν τον ρόλο: να εξοικειώσει τους σπουδαστές στην ευγενική αλληλία, τον διάλογο, τη συνεργασία, την ικανότητα επίλυσης κοινών χωρικών προβλημάτων. Με την απομόνωση των ατομικών σκάμπ οέσπων, αυτή η δομική διάσταση της αρχιτεκτονικής κουλτούρας επίσης υφίσταται ένα καθοριστικό πλήγμα.

Επιπλέον, όταν τελειώνεις ένα «σκάμπ σέαστον» δεν νιώθεις γλυκά κούραση – νιώθεις εξουθένωση. Διότι δεν γνωρίζεις αν το μήνυμά σου «πέρασε», αν αφομοιώθηκε. Και διδασκαλία χωρίς διανόηση, χωρίς (δημιουργική) «διάδραση», θα προτιμούσα να το πω «διαλεκτική», δεν υπάρχει. Αν ο σπουδαστής δεν με διακόψει πάνω στο «τίσιμο» της φράσης μου, με απορία, σε πραγματικό χρόνο, ζωντανά, για να την «γκρεμίσει», αν δεν με αναγκάσει να βάλω τα δυνατά μου να τον πείσω, να ανασυντάξω το επιχειρήμα, να προχωρήσω μέσα στη φανερή δημοσιότητα, να ξεφύγω σε μια κωνούρια αλληλουχία σκέψης, που δεν είχα προβλέψει, να εκτεθώ, όπου όλοι και όλες ακούνε και βλέπουν, δεν υπάρχει γνήσια, ουσιαστική διδασκαλία. Υπάρχει σιέρα υπαγόρευση. Και η υπαγόρευση έχει συνδεθεί (λανθασμένα, κατά τη γνώμη μου) με το σχολείο, όπως δυστυχώς το βιώσαμε οι περισσότεροι. Σίγουρα πάντως δεν ανήκει σε ένα ανώτατο πανεπιστημιακό ίδρυμα. Η διδασκαλία είναι ύψιστη πράξη, διότι διακυβεύεται το σύνολο της ύπαρξης του διδάσκοντα, όχι μόνο η (συνήθως αείνητη) εικόνα του σε μια οθόνη. Η διδασκαλία είναι αγώνας, αγώνισμα. Η μέγιστη προσπάθεια ίδρυσης μιας δημόσιας σφαίρας.

Διδασκαλία λοιπόν αληθινή δεν νοείται αν δεν υπάρχει κοινή οικοδόμηση δημόσιου χώρου, συγκρότηση του αντικειμένου, εκεί, στον υλικό χώρο, απτά, με κοινό ενδιαφέρον. Το σκάμπ δεν κατασκευάζει δημόσιο χώρο: κάνει το ακριβώς αντίθετο. Κατακερματίζει το χώρο σε ένα άθροισμα ιδιωτικών χώρων των ατομικοτήτων που δεν θα γίνουν ποτέ συλλογικό σώμα. Αρχιτεκτονική χωρίς συλλογικό σώμα είναι ατομική φαντασίωση. Γι' αυτό και διδασκαλία αρχιτεκτονικής μέσω σκάμπ δεν γίνεται. Περισσότερο: φοβάμαι πως κατα-

στρέφει την ουσία της αρχιτεκτονικής, τουλάχιστον όπως τη διδάχτηκε η δική μου γενιά.

Ο χώρος συγκροτεί τις κοινωνικές σχέσεις, και την ποιότητά τους. Το πρόβλημα με τη διαδικτυακή εκπαίδευση είναι ότι αντιβαίνει ριζικά στην ουσία και τη φύση της αρχιτεκτονικής εμπειρίας, και άρα της διδασκαλίας της. Εμείς, που χρόνια είχαμε σημαία, σαν Σχολή Αρχιτεκτόνων ΕΜΠ, ότι είμαστε στο κέντρο της πόλης, της Αθήνας, διότι οι σπουδαστές μας έτσι είχαν επαφή με την αληθινή, πολυ-αισθητηριακή ζωή, δεν θα ήταν συνεπείς να υποστηρίξουμε τώρα το σκάμπ. Που θέτει όρια χρόνου, χωρητικότητα, αριθμού συμμετοχών και τύπου συμμετεχόντων. Μα εγώ τις πιο μεγάλες συγκινήσεις συχνά τις έχω βιώσει όταν με ανάγκασε η μαθησιακή συνθήκη μέσα στο αμφιθέατρο να αποκρούσω «επιθέσεις» από ακροατές των μαθημάτων μου. Και το θεωρούσα ύψιστη τιμή να έχω εξωτερικούς ακροατές, διότι είναι βέβαιο ότι το κίνητρό τους ήταν πρωτίστως η περιέργεια, να ακούσουν τη γνώση για χάρη της γνώσης (υπάρχει και αυτή η αξία, φοβάμαι λίγο ξεχασμένη σήμερα), και όχι μόνο ο βαθμός. Και όταν καθόμουν επιπλέον ώρες στη σχολή για συζήτηση, πέραν της προδιαγεγραμμένης «ακαδημαϊκής διάρκειας», το θεωρούσα (ηθική) νίκη: διότι απεδείκνυε ότι οι σπουδαστές είχαν εμπνευστεί από το μάθημα και η συζήτηση είχε ανάψει για τα καλά. Αυτές οι στιγμές αξίζουν στη «δουλειά» μας. Που υπερβαίνουν τον διάχυτο ωφελμισμό της τρέχουσας κανονικοποίησης κάθε πλευράς της ζωής μας (και της διδασκαλίας μας). Τα standards μας οφείλουν να είναι υψηλά, και, τώρα, ακόμα υψηλότερα, ως αντίστιξη στην πτώση που βιώνουμε.

Η αναζήτηση και δημιουργία γνώσης ως δημόσια τελετουργία

Η μάθηση και η γνώση είναι συλλογικές τελετουργίες αναζήτησης της αλήθειας, δεν είναι διαδικασίες ποιοποίησης για να πουληθούν certificates. Η γνώση είναι δημόσια διεργασία, και έχει σημασία πού και πώς διεξάγεται. Ύψιστη σημασία. Η γνώση είναι υπαρξιακή διαδικασία μύησης, όχι πληροφορία. Η πρόκληση σήμερα, σαν δάσκαλοι είναι να διαλέξουμε και να υποδείξουμε. Να ιεραρχήσουμε. Η τεχνολογία είναι για συγκεκριμένες δουλειές, και, υπό αυστηρές επιστημολογικές προϋποθέσεις,

εις εκτελεί καλά. Δεν υποκαθιστά όμως το δάσκαλο. Η διδασκαλία, ως σύστημα γνώσεων και σκοπών, δεν εξισώνεται, ούτε ταυτίζεται με τα τεχνολογικά μέσα που διαθέτει. Είναι πράξη υπέρτερης αξίας και σημασίας.

Θα μου επιτρέψετε να τελειώσω το κείμενο αυτό με ένα πιο προσωπικό τόνο. Ανήκω σε μία γενιά που αποφάσισε να μη φύγει στο εξωτερικό και να παραμείνει στη χώρα, για να συμβάλει, όσο μπορεί, στην αντιμετώπιση της κρίσης και την ανασυγκρότηση του τόπου. Η απόφαση να μείνω ήταν συνειδητή. Ήμουν απογοητευμένος από το επίπεδο της αρχιτεκτονικής του δημοσίου χώρου στην Ελλάδα (πάντοτε υπήρχαν και υπάρχουν λαμπρές εξαιρέσεις, αλλά ποτέ δεν έφταζαν κλίμα κοινωνικό, οι αρχιτέκτονες ήταν στο περιθώριο). Η μόνη μου ελπίδα πίστεψα πως ήταν η παιδεία. Των νέων αρχιτεκτόνων. Πάντοτε πίστευα, και πιστεύω, ότι μία καλύτερη εκπαίδευση του αρχιτέκτονα και της αρχιτεκτόνισσας θα αλλάξει κάποτε το δομημένο περιβάλλον και την ποιότητα ζωής. Τα ιδανικά μας είναι μια δημόσια, δωρεάν εκπαίδευση για όλους, με πολύ υψηλό επίπεδο. Η αρχιτεκτονική είναι ο δείκτης του επιπέδου ενός πολιτισμού, μιας κουλτούρας. Ας μην παραδοθούμε αμαχητί στην ευκολία που προσφέρει η διαδικτυακή εκπαίδευση. Δεν ταιριάζει με τη φύση της αρχιτεκτονικής πειθαρχίας. Η αρχιτεκτονική, πιστεύω, δεν μπορεί να διδαχθεί με αυτό τον τρόπο.

Θυμάμαι, σε μία επίσκεψη στο σπίτι του Βικτόρ Ουγκό, μου έκανε εντύπωση όταν συνειδητοποίησα πως έγραφε όρθιος. Με απασχολούσε πολύ, για καιρό, αυτή η ολόθερμη στάση του απέναντι στο καθήκον που είχε αναλάβει. Αναρωτήθηκα αν η ποιότητα των κειμένων του είχε οργανική σχέση με τη σωματική του στάση. Μα δεν μπορεί να μην είχε σχέση. Και η αρχιτεκτονική πρέπει να διδάσκεται έτσι. Με όλο το σώμα και το πνεύμα. Με πάθος. Η μεγάλη αρχιτεκτονική γίνεται με πάθος. Το σκάμπ δεν έχει πάθος. Ένα απλό εργαλείο διευκόλυνσης είναι. Με όρια δυνατοτήτων, όπως όλα τα εργαλεία. Η αληθινή διδασκαλία είναι κάτι εντελώς άλλο: ανήκει στη σφαίρα της ψυχής, των αξιακών αποθεμάτων της, της θυσίας και των ηθικών διαστάσεων του βίου.

Η διδασκαλία δεν είναι επάγγελ-

μα, αλλά ύψιστης σημασίας λειτουργήμα, διότι έχει αποτελέσματα κοινωνικά, που είναι ορατά, όταν μπορεί να ασκηθεί με όλους τους βαθμούς ελευθερίας που του αξίζει. Η κριτική και η ελευθερία είναι το οξυγόνο της ανώτατης παιδείας. Δεν νομίζω να διαφωνήσουν πολλοί με αυτές τις αναπαλλοτρίωτες αξίες. Θεωρώ όμως απολύτως αναγκαίο να επισημανθεί πώς η τωρινή και μελλοντική αρχιτεκτονική εκπαίδευση χρειάζεται να διεξάγεται διά ζώσης, με τον «κλασικό» τρόπο. Τόσο στον κορμό των προγραμμάτων σπουδών, στα αρχιτεκτονικά εργαστήρια, όσο και στα θεωρητικά, ιστορικά, τεχνολογικά, πολεοδομικά και καλλιτεχνικά μαθήματα. Φυσικά, εννοείται πως ο βαθμός εισαγωγής ψηφιακών εργαλείων ή διαδικτυακών μεθόδων σε κάποιες όψεις της διαδικασίας είναι μια δυνατότητα που δεν μπορεί να αποκλειστεί εκ των προτέρων: οφείλει πάντως, νομίζω, να ανήκει αποκλειστικά στην ευχέρεια επιλογής του κάθε διδάσκοντα και όχι να επιβάλλεται εκ των άνω, ομοιόμορφα, άκριτα και γενικώς. Με αυτό τον τρόπο, κινδυνεύει ο πλουραλισμός και η ανοικτή φύση της ακαδημαϊκής διδασκαλίας και έρευνας. Ο κάθε διδάσκων άλλωστε είναι αυτόνομος, υπεύθυνος να επιλέξει μόνος του τον πρόσφορο τρόπο διδασκαλίας. Η προστασία της ακαδημαϊκής του ελευθερίας είναι συνταγματικά κατοχυρωμένη, και το γνωστικό και εννοιολογικό περιεχόμενο του κάθε μαθήματος προστατεύεται από πνευματικά δικαιώματα. Αποτελεί το καταστάλαγμα μόχθου, μελέτης, εμπειριών πολλών χρόνων.

Δεν αξίζει να έχει το δικαίωμα ο κάθε διδάσκων και η κάθε διδάσκουσα να επικοινωνεί, να διαθέτει ή να εκθέτει αυτό το περιεχόμενο με όποιο τρόπο κρίνει πρόσφορο; Νομίζω πώς ναι. Αυτό ισχύει για όλες τις επιστημονικές περιοχές, και ειδικά για την αρχιτεκτονική που, ως γεφύρωση της τεχνολογίας με τη φιλοσοφία, δεν διαθέτει μόνο έναν εμφανή τεχνοκρατικό χαρακτήρα, αλλά διέπεται και από μία υπόρρητη, αφανή, αλλά καθοριστική, αναλλοίωτη, αναγκαία, ουμανιστική διάσταση.

**Ευχαριστώ τους πολλούς αξιόλογους συναδέλφους, που με τα κριτικά και εποικοδομητικά τους σχόλια σε μία αρχική εκδοχή αυτού του κειμένου, σε μορφή ανοικτής επιστολής, βοήθησαν στην ουσιαστική βελτίωσή του.*